

dinoğulları'yla ilgili kısmın tarihi kıymeti-ne dair yine aynı müellif tarafından 1930 yılında "Medhal" adı altında ayrıca bir çalışma daha yayımlanmıştır. Diğer nüsha ise İzmir Millî Kütüphanesi'nde bulunmakta olup (nr. 22/401) ilk defa Himmet Akın tarafından ilim âlemine tanıtılmıştır (*Aydinoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, s. XI-XII). Bu nüshanın son sayfasındaki tarih 894'tür (1489). Tamamı 140 varak olan bu nüshanın Aydınoğulları'na ait kısmının yazı stili daha eskidir, Osmanlı tarihi kısmı ise rika yazı ile sonradan eklenmiştir. Bu nüsha ile Paris nüshasının Aydınoğulları'na ait kısmı karşılaştırılacak suretiyle Irène Mélikoff-Sayar tarafından yayımlanmış ve Fransızca'ya tercüme edilmiştir (*Le Destân d'Umûr Pacha [Düstûrnâme-i Enverî]*, Paris 1954). Ayrıca P. Lemerle tarafından, burada geçen olaylar Bizans ve Batı kaynakları ile karşılaştırılarak eser hakkında bir değerlendirme yapılmıştır (*L'Emirat d'Ayûdîn Byzance et l'Occident, recherches sur "La Geste d'Umûr Pacha"*, Paris 1957).

BİBLİYOGRAFYA:

Düstûrnâme-i Enverî (nşr. Mükrîmî Halil), İstanbul 1928, tür.yer.; a.e.: *Le Destân d'Umûr Pacha* (nşr. ve trc. I. Mélikoff-Sayar), Paris 1954; Mükrîmî Halil, *Düstûrnâme-i Enverî: Medhal*, İstanbul 1930, tür.yer.; P. Lemerle, *L'Emirat d'Ayûdîn Byzance et l'Occident, recherches sur "La Geste d'Umûr Pacha"*, Paris 1957; Babinger (Üçok), s. 445-446; Himmet Akın, *Aydinoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968, s. XI-XII; Necib Asım [Yazıkız], "Düstûrnâme-i Enverî", *TTEM* (yeni seri), 1/5 (1930-31), s. 83-86; V. L. Ménage, "Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı" (trc. Salih Özbaran), *TED*, sy. 9 (1978), s. 234.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

DÜSTÜRÜ'İ-AMEL

(Düstenur el-Amel)

Kâtib Çelebi'nin

(ö. 1067/1657)

devlet düzeni ve devletini
islahına dair eseri.

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılın sonlarından itibaren içine düştüğü ekonomik ve sosyal bunalım, idari zaaf dönemin ileri gelenlerini, bazan padişah veya diğer idarecilerin istekleri üzerine, devleti bu durumdan kurtaracak çare ve tedbirleri ihtiva eden risâleler, lâyhalar kaleme almaya sevk etmişti. Kâtib Çelebi de sağlam tarih bilgisi ve fikrî yapısı yanında devlet hizmetindeki tecrübesinden de faydalanarak görüşlerini bir risâle halinde kaleme aldı. Diğer islahat

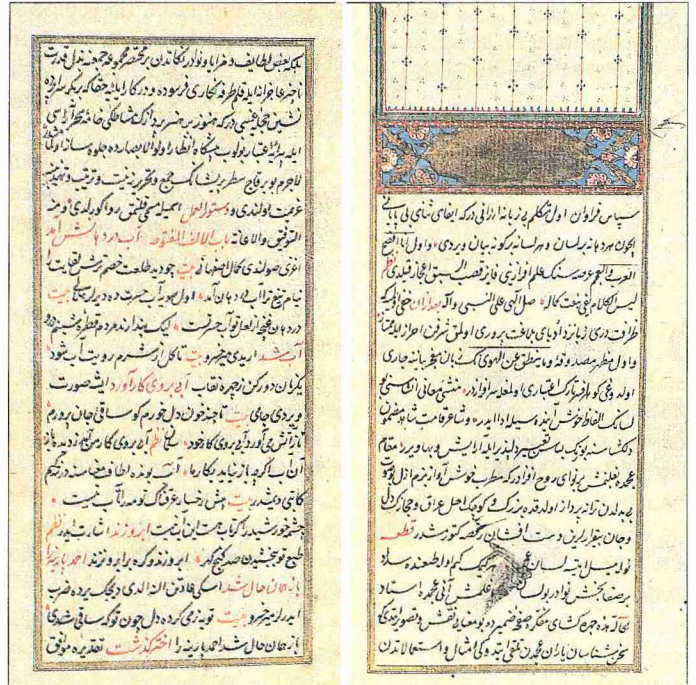
yazarlarından farklı olarak devlet idaresi ve felsefesine temas ettiği, fikir ve zihniyet değişikliğini savunduğu risâlesinin önsözünde, IV. Mehmed'in saltanatı sırasında Osmanlı mâliyesinin buhranlı bir döneme girmesi üzerine Veziriazam Tarhuncu Ahmed Paşa'nın gayretleriyle, bütçenin denkleştirilmesine yönelik çalışmalar yapmak için 19 Rebîulâhîr 1063'te (19 Mart 1653) başdefterdar Zurnazen Mustafa Paşa'nın başkanlığında toplanan divanda hazır bulunduğunu belirten Kâtib Çelebi, divan üyelerinin konuya dair görüş ve tekliflerini yazılı olarak sunmaları yönünde alınan karar uyarınca kendisinin de konuyla ilgili düşüncelerini bir rapor halinde sunmak üzere *Düstûrû'l-amel li-islâhî'l-halel* adlı risâleyi yazdığını ifade eder. Bununla birlikte Naîmâ'ya göre o dönemde doğru söze kulak verip gereğini yerine getirmeye hazır devlet adamları bulunmadığından Kâtib Çelebi raporunu yetkililere iletmemişti. *Fezleke*'deki kayıta da Kâtib Çelebi, ancak üç yıl sonra Şeyhülislâm Hüsâmzâde Abdurrahman Efendi'nin raporu kendisinden alarak padişaha sunduğunu, fakat rapora itibar edilmeyeceğini bildiği için bu gelişmeyi önemsemediğini, zamanla bir padişahın bunu görüp dikkate alacağı ve faydalanaacağı umidini taşıdığını yazar (*Fezleke*, II, 384 vd.; Naîmâ, V, 283).

Kâtib Çelebi'nin devlet felsefesine dair görüşlerinin bir özeti olan eser, telif sebebini anlatan bir mukaddimeden son-

ra üç fasıl, bir netice ve neticetü'n-netice ile maliyenin düzeltilmesine ilişkin başlıca tedbirleri içeren "Tenbih ve Tebsir" adlı bölümden oluşur.

Mukaddimede, İbn Haldûncu bir yaklaşımla fertler gibi cemiyetlerin ömrünün de gelişme, duraklama ve gerileme şeklinde üç merhaleli bulunduğu, ancak çeşitli tedbirlerin alınmasıyla bu ömrün uzatılabileceği belirtilir.

Geleneksel İslâm devlet anlayışına göre reâyâ Allah'ın padişah ve emirlere bir emanetidir. Kâtib Çelebi, reâyânın ahvaline ayrılan birinci fasılda beşerî cemiyetin dört temel unsurdan (ulemâ, asker, tüccar ve reâyâ) oluştuğunu belirterek insanın bio-psişik yapısı ile cemiyetin sosyal yapısı arasında ilişki kurar. Tıpkı beden gibi sosyal unsurlar arasında da bir âhenk sağlanması, her sınıf ve zümrenin kendisinden beklenen fonksiyonları gerçekleştirebilmesi için mevcut imkân ve fırsatların adaletle uygun şekilde hazırlanması gerektiğini ifade eder. Nitekim Kanûnî Sultan Süleyman döneminde köy ve kasabalardan şehre göçe izin verilmeyerek hem ziraatın zayıflaması önlenmiş, hem de İstanbul'da imar faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde ilerlemesine imkân sağlanmıştır. Ancak daha sonraları, özellikle Celâli isyanları sırasında halk şehirlere göç etmek zorunda kalmıştır. Kâtib Çelebi kendi döneminde İstanbul'un etrafının dolduğundan yakını; ayrıca 1045'ten (1635) beri on iki yıl süreyle dolaştığı Osmanlı ülke-

Kâtib
Çelebi'nin
*Düstûrû'l-
amel
li-islâhî'l-
halel* adlı
risâlesinin
ilk iki sayfası
(İÜ Ktp., TY,
nr. 2604)

sinde köylerin çoğunu harap gördüğünü, İran'da ise harabe halinde tek bir köye bile rastlamadığını ifade ederek bunun sebebini rüşvet, haksız tayinler, mansıp satmak gibi uygulamalara bağlar ve bunlardan vazgeçilmediği takdirde ülkenin mahvolacağı uyarısında bulunur.

Ordunun durumuyla ilgili ikinci fasılda, geçmişte giderleri kısmak için masalı asker (kapıkulu) sayısında indirim yapıldığına ilişkin bilgiler verdikten sonra kendi döneminde asker sayısının azaltılmasının zor olacağını, esasen buna gerek de bulunmadığını, eğer kanunların öngördüğü şekilde harcama yapılırsa asker sayısını azaltmadan da giderlerin mâkul seviyeye düşürülebileceğini belirtir. Ancak ulûfeli asker sayısındaki artışın sebepleri üzerinde durmaz.

Hazine ile ilgili üçüncü fasılda da insan bedeniyle sosyal yapı arasındaki benzerlik tekrarlandıktan sonra devlet ileri gelenlerinin şan, şöhrat ve nüfuz alanlarını gittikçe genişlettikleri, lüks düşkün oldukları, bu yüzden masrafların sürekli arttığı örneklerle anlatılır ve artık bütçeyi dengelemenin güç, hatta imkânsız olduğu belirtilir. Kâtib Çelebi yine de bazı zorlamalarla kısmî bir iyileştirme yapılabileceğini ifade eder.

Sonuç kısmında bütçe gelirleriyle giderlerini denkleştirmek için öngörülen başlıca tedbirlere yer verilmiştir. Bu tedbirler güçlü devlet otoritesi, devlet adamlarının padişaha saygı duyup dürüstlüğü önem vermeleri, orduda tecrübeli olanların devletten yana tavır almaları ve askeri kullanarak fesat çıkarmaya kalkışanların kökünü kazımaları, devlet ileri gelenlerinin ordudan faydalanıp israfı önlemeye çalışmaları şeklinde gösterilir. Bu işin gerçekleşmesi ise otoriter bir devlet adamına bağlıdır. Netîcetü'n-neticede de bazı çareler sıralandıktan sonra son bölümde ümitsizliğe kapılmadan, ayrıca haksızlığa sapmadan şeriatın ve aklın kanunu uyarınca isabetli tedbirlere başvurulursa işlerin yoluna konabileceği ifade edilir.

Bu küçük risâlede öne sürülen tedbir ve çareler daha sonraki ıslahat yazarları tarafından da benimsenmiştir. Nitekim Kâtib Çelebi'nin, özellikle otoriter devlet adamının işleri düzeltebileceği görüşünü doğrularcasına Köprülü Mehmed Paşa'nın sadârete geçip devleti yeniden eski gücüne kavuşturması, 1683'ten sonraki sıkıntılı ve buhranlı yıllarda yaşayan tarihçi Naîmâ'nın bu görüşten

etkilenmesine yol açmış (Thomas, s. 73-76), hatta Naîmâ, sağlam bir düşüncenin ürünü olduğunu ve uygulanabilir çareleri kapsadığını belirttiği bu risâleyi geniş ölçüde iktibas etmiştir (*Târih*, I, 27 vd.).

Nuruosmaniye (nr. 4075), Süleymaniye (Hamidiye, nr. 1649) ve İstanbul Üniversitesi (TY, nr. 2604) kütüphanelerinde nüshaları bulunan *Düstûr'ül-amel*'in dünya kütüphanelerinde de çeşitli yazmaları vardır (Babinger, s. 221; Brockelmann, II, 637). Risâle ilk defa 1280'de (1863) *Tasvîr-i Efkâr*'ın 122-127. sayfalarında tefrika halinde yayımlanmış, aynı yıl Ayn Ali Efendi'nin *Kavânîn-i Âl-i Osmân*'ı ile birlikte basılmıştır (İstanbul 1280, s. 119-140; tıpkıbasım, İstanbul 1979). *Düstûr'ül-amel*, W. F. A. Behrner tarafından Almanca'ya tercüme edilmiş (ZDMG, XI [1857], 111-132), Orhan Şaik Gökyay tarafından da sadeleştirilerek yayımlanmıştır (*Kâtip Çelebi* içinde, Ankara 1982, s. 236-248).

BİBLİYOGRAFYA:

Kâtib Çelebi, *Düstûr'ül-amel li-islâhi'l-halel* (Ayn Ali, *Kavânîn-i Âl-i Osmân* içinde), İstanbul 1280, s. 119-140; a.m.f., *Fezleke*, II, 384 vd.; Naîmâ, *Târih*, I, 27 vd., 53; V, 281-283; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 637; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 335-336; L. V. Thomas, *A Study of Naîma* (ed. N. Itzkowitz), New York 1972, s. 73-76; Babinger (Üçok), s. 221; Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi: Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler*, Ankara 1982, s. 35-36, 233-248; a.m.f., "Kâtip Çelebi, Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler", Ankara 1985, s. 82-84; M. Tayyib Gökbilgin, "XVII. Asırda Osmanlı Devleti'nde İslahat İhtiyaç ve Temayülleri ve Kâtip Çelebi", a.e., s. 215-216.

ORHAN ŞAİK GÖKYAY

DÜ'SÛR b. HÂRİS

(دعثر بن الحارث)

Dü'sûr b. el-Hâris b. Muhârib
Gavres el-Gatafânî

Sahâbî.

Gatafân kabilesinin reisi olup Gavres lakabıyla tanınır. Bazı kaynaklarda Benî Muhârib'e nisbetle Muhâribî diye anılır. Hicretin 3. yılının (624-25) ilk ayında Gatafân kabilesinin Benî Sa'lebe ve Benî Muhârib kollarına mensup bazı yağmacılar, Dü'sûr'un yaptığı bir plan uyarınca Necid bölgesinde Züemer denilen yerde toplanarak Medine çevresindeki bazı yerleşim merkezlerine baskın yapmak istediler. Niyetlerini Hz. Peygamber'in haber aldığını ve 450 kişilik bir kuvvetle üzerlerine geldiğini öğrenince

de dağlara sığınıp Hz. Peygamber'i ve ashabını gözetlemeye başladılar. Gatafân Gazvesi veya Enmâr Gazvesi diye bilinen bu harekâtta karşılarında düşman kuvveti bulamayan müslümanlar Züemer'de karargâh kurdular. Bu sırada sağanak halinde yağan yağmurdan ıslanan Hz. Peygamber ashabından biraz uzaklaşarak elbisesini kurutmak istedi ve kılıcını bir ağacın dalına asarak ağacın gölgesine uzandı. Bunu gören Gatafânlılar Hz. Peygamber'i öldürmek için iyi bir fırsat çıktığını düşünerek reisleri ve en cesurları olan Dü'sûr'u bu fırsatı değerlendirmeye teşvik ettiler. Kimseye görünmeden Hz. Peygamber'in yanına kadar gelen Dü'sûr ağaçta asılı kılıcı (bazı rivayetlere göre beraberinde götürdüğü keskin bir kılıcı) kınından çıkararak Hz. Peygamber'in başucuna dikildi ve, "Ey Muhammed! Şimdi seni benden kim kurtarabilir?" diye sordu. Hz. Peygamber'in, "Allah kurtarır" demesi üzerine kılıç elinden düştü (bazı rivayetlere göre ise Dü'sûr'un göğsüne Cebrâil'in vurması üzerine kılıç yere düştü). Bu defa kılıcı Hz. Peygamber alarak ona, "Şimdi seni benden kim kurtarabilir?" diye sorunca Dü'sûr'dan, "Hiç kimse" cevabını aldı. Ancak Hz. Peygamber ona dokunmadı. Dü'sûr'u ashabına göstererek olayı anlattı.

Dü'sûr'un bu olay üzerine hemen orada veya bir daha Hz. Peygamber'in aleyhinde bulunmayacağına dair söz verdikten ve kabilesine döndükten sonra müslüman olduğu nakledilir. Bu olayın Zâtürrikâ' Gazvesi'nde geçtiği de söylenmektedir.

BİBLİYOGRAFYA:

Müşned, III, 390; Buhârî, "Megâzi", 31; Vâkıdî, *el-Megâzi*, I, 193-196; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 35; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, II, 159; İbn Seyyidünnâs, *Üyânü'l-eşer*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma'rife), I, 303-304; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 474-475; III, 188-189; Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamts*, I, 414-416.

ABDULLAH AYDINLI

DÜŞMANLIK

Farsça'da "başkasına karşı kötü niyet besleyen, kötü kalpli kimse" anlamındaki düşmandan (düşmen) gelen düşmanlık kelimesinin Arapça'daki karşılığı adâvettir. Adâvet sözlükte "zulmetmek, haklılık sınırını aşmak" gibi mânalara gelen adv kökünden türetilmiş olup genellikle sadâkatin zıddı olarak kullanılır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de adâvet ve aynı kökten gelen çeşitli fiil ve isimler meveddet,